

Løkkes grammatikk – innledning ved Svein Lie

Jakob Løkke: *Modersmaalets Formlære i udførlig Fremstilling*. Kristiania: Johan Dahl, 1855. 208 sider.

1 Jakob Løkke¹

1.1 Liv og levnet

Jakob Olaus Løkke var født i Trondheim i 1829, men flyttet 10 år gammel til Tromsø. Han ble student i 1848, og etter studier i Christiania ble han cand.philol. i 1852. Etter det var han lærer på Lillehammer noen år, før han i 1861 ble ansatt ved Christiania Kathedralskole, der han ble værende som adjunkt, seinere overlærer og sekretær fram til sin død i 1881.

Jacob Løkke var altså skolemann, men den daglige undervisningen i klasserommet var ikke nok for han. Det viste seg allerede i tida på Lillehammer, der han var aktiv i kommunepolitikken og også var ordfører i to år. Også som skribent engasjerte han seg i den offentlige debatten om mange spørsmål, ikke minst i skolespørsmål. Her stod han nok mest på den konservative sida, og han gikk mot de reformene i skolevesenet som ble gjennomført på 1860-tallet, bl.a. forsvarte han latinstilen.

Løkke var ikke av de mest aktive i språkdebatten i Norge, men av og til deltok han enten i skrift eller i taler. Han var tidlig tilhenger av Knud Knudsen og hans målstrev, men fulgte P.A. Munch fra 1853 da Munch og Knudsen skilte lag. Knudsen ønsket en gradvis fornorskning av skriftspråket, basert på ”den dannede Dagligtale” i byene, mens Munch mente at man måtte beholde og bevare det dansk-norske skriftspråket mest mulig slik det var. Løkke fulgte Munch også i det at reformer av skriftspråket måtte skje ut fra pålitelig kjennskap til ”Oldsproget” og ”vort Folkesprog”, som han skriver i en avisartikkel i 1856.

Løkke var kollega med Knud Knudsen ved Christiania Kathedralskole i mange år. De stod mot hverandre i synet på framtidsspråket, men i enkeltsaker kunne de være på linje. Løkke støtter rettskrivningsreformen av 1862, som bygger på forslag fra Knudsen, noe som også delvis framgår av omtale av de aktuelle fenomenene i ”Modersmaalet”. Ellers er det sagt at ”Løkke hadde alt det som Knudsen manglet.” For han var også ”journalist og redaktør, kommunepolitiker, bokhandler, en glitrende foredragsholder hjemme som på turnéer i England” (Johnsen 2006:208).

Skandinavismen vokste fram på midten av 1800-tallet, og på 1860-tallet ble Løkke en sterk tilhenger av denne retningen, som ville ha et sterkere samarbeid mellom de nordiske landene. I 1869 ble det holdt et møte i Stockholm, der det ble diskutert om det var mulig å endre rettskrivningen slik at forskjellen mellom de nordiske språkene ble mindre. På dette mye omtalte møtet var Løkke en av de norske representantene (hans venn Henrik Ibsen en annen, Knud Knudsen en tredje), og han skrev også en rapport fra møtet. Løkke var med på vedtakene på møtet, men var ikke like fornøyd med alle forslagene til reformer. Det ser vi

¹ De viktigste kildene for denne oversikten, især den biografiske delen, er Seip (1938) og Arntzen (2003).

bl.a. av at han i 1878, en av de sjeldne gangene han deltar i språkdebatten etter 1969, advarer mot avskaffelse av store forbokstaver i substantiver og flertallsformer av verb, enda små forbokstaver i substantiver var anbefalt av Stockholms-møtet.

Løkke døde i 1881 i Berlin på vei hjem fra et kuropphold i Karlsbad (Karlovy Vary).

1.2 Lærebøker - grammatikker

Denne boka som her utgis, handler altså om ”Modersmaalet”, dvs. dansk-norsk. Dette var ingen skolebok og ble da heller ikke utgitt på ny. Men seinere skrev Løkke grammatikk beregnet på skolen, *Modersmaalets Grammatik til Skolebrug* (1. utg. 1865, 140 s.), som etter hvert kom ut i stadig nye utgaver. En mindre versjon kom omtrent samtidig, *Kort Omrids af Modersmaalets Grammatikk*, (1. utg. 1865, 36 s.), som også stadig ble utgitt på ny.

Enda mer kjent enn lærebøkene i morsmålet er likevel grammatikkene og lærebøkene i tysk og engelsk. Og fortsatt sitter det mange rundt omkring, især av den eldre generasjon, som har strevd med Løkkes grammatikker i tysk eller engelsk.

Den første kom i 1856 og het *Tydsk Grammatik (Formlære), nærmere bestemt for de Lærde- og Middelskolernes Fællesklasser*. Den kom i ny utgave i 1864 under tittelen *Tydsk Formlære til Skolebrug*. I 1963 kom *Tydsk Syntax til Skolebrug*, og i 1868 kom *Tydsk Grammatik til Skolebrug*, basert på de to tidligere bøkene. Dette ble en klassiker, som kom i stadig nye utgaver og opplag fram til våre dager, først revidert av Løkke, etter hans død av andre. En kortere utgave, kalt *Kortfattet Tydsk Grammatik*, kom allerede 1868, og kom også i en rekke utgaver og opplag, også under tittelen *Tysk grammatikkhefte for realskolen*.

Også engelskfaget fikk sitt: I 1867 gav Løkke ut *Engelsk Grammatik til Skolebrug*, og også denne kom ut i nye utgaver, og etter hvert både i kortform (*Kortfattet engelsk Grammatikk*, 1870) og i utvidet form (bl.a. *Fjerde forbedrede og forøgede Udgave*, 1876), som igjen kom i nye utgaver fram til langt utpå 1900-tallet.

Også andre lærebøker gav han ut, især for engelsk- og tyskfaget. Noen av de viktigste er: *Engelske Stiløvelser* (1. utg. 1869), *Tydske Læsestykker med oplysende Anmerkninger* (2 bind, 1. utg. 1871 + 1872) og *Engelsk Læsebog for Begyndere* (1. utg. 1878).

2 ”Modersmaalets Formlære”

2.1 Modersmaalet

Denne grammatikken handler om ”Modersmaalet”. Det vil i praksis si dansk eller dansk-norsk. Det var varierende betegnelser for det språket som var skriftspråk i Norge på den tida. Utgangspunktet var dansk, som Norge fikk i unionstida, og dette skriftspråket ble brukt videre i Norge også etter 1814. I Grunnloven av 1814 valgte en første å kalle skriftspråket ”Landets Sprog” og i utgaven av november 1814 ”det Norske Sprog”. Men etter hvert ble *dansk-norsk* og ”Modersmaalet” de termene som helst ble brukt om skriftspråket i Norge gjennom 1800-tallet, som mot slutten av århundret fikk konkurranse av det nye *Landsmaalet*.

”Modersmaalet” vil her altså si det skriftspråket hadde sammen med Danmark. Og i all hovedsak er det det Løkke beskriver. Men det er især to forhold som gjør at denne grammatikken blir noe annerledes enn om den var skrevet av en danske:

- 1) Grammatikken inneholder en stor del om lydlære, og især kan en merke seg her at Løkke ofte tar opp norske særtrekk, som når han skriver at *Løgn* i Norge også uttales ’Løngn’, eller at *op* og *som* uttales med både åpen og lukket vokal.
- 2) Løkke nevner ofte former i ”Folkesproget”. Dette er i all hovedsak norske dialektformer som Løkke hadde funnet i Aasen (1848). Det er da også klart fra Løkkes egen innledning at han står i gjeld til Aasen. – Det er ikke disse formene som Løkke beskriver primært – de er mer utfyllinger til beskrivelsen av dansk-norsk.

2.2 Faghistorisk bakgrunn

Løkke skrev denne grammatikken på en tid da den historisk-komparative språkvitenskapen førte an internasjonalt. Forskerne sammenliknet nåtidsspråket med eldre språktrinn og med andre språk for å påvise historisk slektskap og for å vise hvordan utviklingen hadde forløpt. Tyskeren Jacob Grimm og dansken Rasmus Rask var de ledende navnene innen denne retningen i første halvdel av århundret.

Denne metoden preger også Løkkes grammatikk. Den beskriver altså ikke bare lyder og ordformer i samtidspråket, men vi får stadig også oppgitt hva lydene og ordene het i norrønt. Leseren får dermed kunnskap om den historiske utvikling fra norrønt til dagens språk. Ofte blir den språkhistoriske sammenhengen angitt indirekte, ved henvisninger til hva ordet svarer til i gotisk, tysk, engelsk eller svensk.

Løkkes læremestere i denne historiske metoden er nok først og fremst Grimm, men også P.A. Munch, noe Løkke heller ikke legger skjul på, i ”Fortale”, der han skriver at han har benyttet seg av ”Jac. Grimm’s og P. A. Munch’s Sprogarbeider”. Også andre har understreket dette: Ifølge Bondevik (1986) spilte Grimm stor rolle for denne grammatikken, både for innholdet i lydlæra og for disposisjonen. Og Knudsen (1923:123) nevner den store betydning Munch har hatt. Løkkes grammatikk, sier Knudsen, har Munch ”som sin direkte forutsetning – i sitt *anlegg*, i sitt *innhold*, i det *syn på norske sprogforhold* som det legger for dagen”.

Denne historiske metoden kan fra et moderne synspunkt framstå som gammeldags, for i dag vil en helst holde det historiske utenfor når en beskriver nåtidsspråket. Men i 1855 var denne måten å beskrive på moderne, ja, nesten nyskapende. I grammatikkene i Norge (og Danmark) hadde likevel ikke disse nye synspunktene fått helt innpass, men så kommer de inn for fullt i Løkkes grammatikk (Fossestøl 1987:35). Vi ser nok liknende synspunkter også hos Knudsen (1856), og likeså hos Aasen (1848, 1864). For Aasen var det likevel ikke bare snakk om en ny metode, for han hadde jo som sitt språkpolitiske ærend å opphøye folkespråket til nasjonalspråk, så for han var det også viktig å vise at dialektformene kunne føres tilbake til norrønt, og dermed ble den historiske metode for han et nyttig virkemiddel.

I Fortale takker Løkke også Ivar Aasen og sier at han har hatt stor hjelp av hans arbeider. Aasen hadde noen år før kommet med sin grammatikk og ordbok og dermed gitt Løkke et rikt materiale han kunne øse fra når han skulle hente eksempler fra ”Folkesproget”.

Også mange andre har naturlig nok Løkke støttet seg til i arbeidet med grammatikken. I Fortale nevnes tre av dem: to av dem var da professorer i latin, Johan Nicolai Madvig, i København, og Ludvig C.M. Aubert, i Christiania. Madvig skrev 1844 en grammatikk over latin som fikk stor betydning også i Norge. Dessuten siterer Løkke et utdrag fra en annen språkmann han var inspirert av, nemlig Niels Matthias Petersen, som var den første professor

i nordiske språk ved Københavns Universitet. Han var elev av Rasmus Rask og det er sagt at han grunnla det historiske studium av de nordiske språk.²

2.3 Utvalg av emner

Grammatikken har tre hoveddeler: lydlære, orddanning og bøyning. Det som her slår en moderne iakttaker, er vel først og fremst at det ikke er et kapittel om syntaks. Dette skyldes ikke at grammatikkene på den tid ikke hadde det med, for skolegrammatikkene inneholder normalt syntaks (Bjørkvold & Hertzberg 1976:166), og det fantes også grammatikker som bare inneholder syntaks (Fossestøl 1987:56). Og Knudsens "Haandbog" har ikke bare et stort kapittel om syntaks, og det kommer også først i boka, noe som trolig er ment å vise at syntaksen er viktig.

Når Løkke ikke har med et eget kapittel om syntaks, skyldes det nok mest hans historiske metode. For den historisk-komparative skolen var først og fremst opptatt av lydlære og ordlære, herunder bøyningenslære, og det er dette som gjenspeiler seg i Løkkes grammatikk.

Noe annet som lett slår en moderne leser, er at delen om orddanning er såpass stor. Den er på vel 80 sider og dermed den største, altså større også enn kapittelet om bøyning (dvs. omtale av de enkelte ordklassene). Dette er uvanlig om man sammenlikner med de fleste grammatikker, især grammatikker fra vår tid. Det vanlige er at bøyningenslæra har langt flere sider enn orddanning, som i mange tilfeller blir avspist med noen ganske få sider. I Løkkes samtid derimot hadde likevel orddanning ofte en framtrekkende plass, f.eks. i Munch & Unger (1847) som skriver langt mer om orddanning enn bøyning. Også grammatikker som Aasen (1848 og 1864) og Knudsen (1856) har fyldige kapitler om orddanning.

2.4 Innholdet

2.4.1 Første Afsnit. Lydlære

"Første Afsnit" handler om "Lydlære". Aller først kommer en oversikt over bokstaver og lyder i "det norske (danske) Sprog". Deretter kommer det en oversikt over hvordan lydene har utviklet seg fra urnordisk, ved bl.a. omlyd og brytning. Etter dette kommer et fyldig kapittel om lydforbindelser. Først er det noen sider om hvilke lyder som kan stå sammen, f.eks. i framlyd ("Anlyd") og utlyd, dvs. det vi i dag kaller fonotaks, og deretter ganske detaljert om forandringer som skjer når lyder står i kontakt. Og denne delen inneholder også et større tillegg om omlyd og avlyd.

I denne delen får vi beskrevet først og fremst historiske overganger, for omlyd og avlyd er jo historiske prosesser. Dessuten er mange eksempler fra norrønt. Men de fleste eksemplene er tatt fra datidas dansk-norsk, så en kan også si at dette i hovedsak dreier seg om vekslinger som viser seg i nåtidsspråket i bøyning og avledning, f.eks. *Mand – Mænd, tung – tyngre* osv.

Det er nevnt ovenfor at Løkke stod i gjeld til bl.a. Grimm og Munch. Og den framstilling Løkke gir av f.eks. omlyd, avlyd og brytning er da også den han finner hos disse to. For omlyd gir Løkke en beskrivelse og en forklaring (som en assimilasjon) som holder stand også i dag. For avlyd er også beskrivelsen langt på vei i tråd med det en kunne skrive i dag, bortsett

² DBL: <http://runeberg.org/dbl/13/0058.html>

fra at Løkke hevder at a, i, u (som vi finner i slike avlydsrekker i gotisk) er de tre ”Urvokaler”, men dette var i fullt samsvar med det Grimm skriver. Fra Grimm stammer også uttrykksmåten med at vokalen i presens kalles *Lyd*, mens vokalene i preteritum og perfektum partisipp kalles *Aflyd*. Vokalen i presens oppfattes da som den grunnleggende vokalen, mens de andre (avlydene) er sekundære.

Det Løkke skriver om brytning, er heller ikke helt i pakt med moderne syn. Han hevder (s. 28, § 31) at vokalen i norrønt *ek* (jeg) er utviklet fra et eldre stadium med i (jf. tysk *ich*), via en brytningsform (”Overgangsform”) *ia* og videre til *e*. I dag oppfatter vi *e* som den opprinnelige vokalen (i urnordisk), og brytning gir *ia* og videre *iæ* e.l., slik at vi får pronomener som *jag, jeg*. (Men vi regner i dag ikke med at *ja/jæ* går videre til *e* som en vanlig lydovergang.) Løkkes oppfatning her er ikke original, men stammer trolig fra Munch & Unger (1847:16), som hevder at det er *i* som er utgangspunktet for brytning, som altså brytes til *ia*, men denne formen kan igjen bli ”sammenkneben i *e*”. Og bak Munch & Unger finner vi igjen her Grimm, som hevder omtrent det samme. Også Knudsen (1856:282) beskriver brytning på omtrent samme måte. Løkke oppfatter også overgangen fra *u* til *o* (f.eks. i partisipper som norrønt *brotinn*) som brytningsform via en ikke belagt mellomform *ua*, og også det er i tråd både med Grimms syn og med det P.A.: Munch forfejter.³

I oversikten over konsonanter finner vi andre begreper enn dem vi ville bruke i dag. De inndeles etter artikulasjonssted i ”Læbebogstaver (Labialer)”, ”Tunge- eller Tandbogstaver (Lingvaler eller Dentaler)” og ”Ganebogstaver (Gutturaler)”. Mindre gjennomskuelig er nok uttrykksmåtene for artikulasjonsmåte: Løkke deler her konsonantene inn i 1) stumme eller ”Mutæ”, 2) flytende eller likvider, og 3) spiranter. En stum konsonant eller en ”Muta” svarer i moderne terminologi til plosiv eller klusil eller lukkelyd. Og de stumme deles videre inn igjen i ”haarde” og ”bløde”, som i dag vanligvis benevnes ustemt og stemt. – Likvidene er dels nasaler og dels ”egentlige Likvider”, dvs. *l* og *r*. Terminologien her er i all hovedsak den tids vanlige, som vi også finner i Aasen (1848, 1864) og Knudsen (1856), og som i stor grad kan føres tilbake til tyskeren Grimm.

Av termene her (f.eks. Læbebogstaver) ser en at det ikke alltid er tydelig skille mellom lyd og bokstav. Nå ser man nok av beskrivelsen ellers at Løkke er klar over forskjellen mellom lyd og bokstav og at de ikke alltid samsvarer, men for en moderne leser kan det virke uryddig. Uttrykksmåten er likevel helt vanlig på den tida og finnes også hos bl.a. Aasen (1848, 1864) og Knudsen (1856).

Til slutt i Første Afsnit kommer et kort kapittel om ”Betoningen”. Det handler mest om trykk, bl.a. det at ord som *plage* har en betont og en ubetont stavelse. Løkke nevner ikke bitrykk, men sier at i sammensatte ord (med visse unntak) har hver del ”sin selvstendige Betoning”. Det samme gjelder avledninger som opprinnelig var sammensetninger, f.eks. *Barndom, Venskab, frugtbar, langsom* o.a.

Begrepet tonelag eller tonem forekommer ikke her, men Løkke er klar over forskjellen mellom de to tonelagene og gjør et forsøk på å beskrive den. Og om tonem 1 (enstavelses tonelag), dvs. i ord som *finger, byen*, sier han ”den betonede Stavelse uttales med en egen dump eller tung Lyd”. Den fonetiske beskrivelsen her har vært kritisert, men det han sier om opphavet, kan nok sies å holde den dag i dag: ”Dette dumpe eller tungere Fald i betoningen findes især ved Enstavelsesord i den bestemte Forms Enkelttal, og er egentlig

³ Spurkland (1979, bl.a. s. 68).

Enstavelsesordets oprindelige Betoning overført paa Tostavelsesformen, og derfra paa egentlige Tostavelsesord”.

Løkke er ikke den første som beskriver tonelagene i norsk. Aasen (1848: 41) gjør det noen år tidligere, og også han beskriver det vi i dag kaller tonem 1 som ”enstavelsesordets Betoning, som er bleven overført på Fleerstavelsesord”. (Ordet *tonelag* kommer ifølge Alnæs (1916:35) først med Knudsen 1856. Og det er også han som først gir en dekkende beskrivelse av hvordan tonehøyden skaper skillet mellom tonelagene (Brekke 1881:57, Jahr & Lorentz 1983:17).

2.4.2 Andet Afsnit. Ordlære

I innledningen til kapitlet ”Ordlære” gir Løkke en drøfting av ordklassene. Etter en drøfting av inndeling av ordklassene på grunnlag av hhv. bøyning og betydning ender han for så vidt opp med de ti tradisjonelle ordklassene, med en modifikasjon, nemlig at adverb, preposisjon og konjunksjon regnes som underklasser av ordklassen partikler. At disse tre ordklassene og ev. også interjeksjoner slås sammen i partikler, er ikke uvanlig på denne tida, noe en finner bl.a. i Hansen (1830), Aasen (1848, 1864) og i andre grammatikker, og vi finner det også igjen i Løkke (1865) (Fossestøl 1967:69).

Løkke bruker de vanlige latinske termene for ordklasser (unntatt for tallord), men han nevner også norske termer i parentes for enkelte klasser:

- Substantivet (Navneord eller Hovedord)
- Adjektivet (Tillægsord)
- Artikelen (Bestemmelsesordet)
- Verbet (Udsagnsord)
- Partikler
 - Adverbium (Biord)
 - Præposition (Forholdsord)
 - Konjunktion (Bindeord)

De norske termene er alle brukt også av andre grammatikere før Løkke, og termene *navneord*, *biord*, *forholdsord*, *bindeord* er de som dominerer i grammatikkene på 1800-tallet (Bjørkvold & Hertzberg 1976:160). For adjektivet var også *egenskapsord* og *beskaffenhetsord* en del i bruk, for verb var den vanligste norske termen *gjerningsord* og for artikler *kjenneord*.

Løkke gir deretter en grundig oversikt over avledning, først inndelt på grunnlag av form (lydlige forhold), deretter ordklasse for ordklasse. For Løkke er ”egentlig Afledning” når et ord avledes ved hjelp av et suffiks, mens ”uegentlig Afledning” er når et nytt ord dannes ved ”Lyd og Aflyd”. Eksempler på avledning ved avlyd er *Tvang* av *tvinge* og *Flod/Flaade* av *flyde*. Med avledning med lyd mener Løkke også det vi i dag gjerne kaller konversjon eller nullavledning, at et ord skifter ordklasse uten lydlig endring, f.eks. *Bind* til *binde*, *Grav* til *grave* o.l.

Løkke regner ikke med avledning med prefiks. I ord som *Uaar*, *Mistanke*, *Urskov* o.l. regner Løkke med sammensetning (Partikelsammensætning), selv om ”partikkelen” her ikke kan stå alene, i motsetning til i andre partikkelsammensetninger som *Fremtid*, *Indland*, *Overtro* o.l.

I kapitlene om avledning og sammensetning finnes en rekke detaljer. Og siden Løkke har en historisk innfallsvinkel til beskrivelsen, finnes det her mange eksempler som ikke ville bli tatt med i en moderne synkron beskrivelse av nåtidsspråket. Vi finner her *Gave* beskrevet som avlydsavledning til verbet *give*, videre *Snude* til verbet *snyde*, *Malt* og *Multe* til *melte*

osv. I dag ville en ikke betrakte disse ordene som avledninger, men for den som er opptatt av etymologi og språkhistorie, finnes her mange interessante eksempler.

2.4.3 Tredje Afsnit. Bøjningslære

I denne delen gjennomgår Løkke de ordklassene som har bøyning av ett eller annet slag, dvs. substantiver, adjektiver, tallord, pronomen og verb.

I kapitlet om substantiver får vi en utredning om de to kjønn: ”Fælleskjøn” og ”Intetkjøn”, herunder også om ha slags ord som hører til hvilket kjønn, både ut fra semantiske og formelle kriterier. Videre får vi se hvordan substantivene bøyes i tall (”Enkelttal” og ”Flertal”) og ”Forholdsformer, Kasus” (”Eieform” eller ”Genitiv” overfor ”Nævneform”), og at de etter bøyningens endelsene faller i to deklinasjoner: ”Sterk” og ”Svag”. (De svake er de som ender i ubestemt entall på trykksvak –e: *Hane*.)

Deretter følger en oversikt over bøyning av adjektiver, som i tall og kjønn og komparasjon. Så kommer et kapittel om tallord, som deles, slik vi forventer, i ”Grundtal” og ”Ordenstal”. – Her kan det nevnes at Løkke fører opp både de danske og de norske tallformene fra femti til nitti, slik: ”50. femti (haltredsinsdstyve)”, ”80. otteti (firsindstyve)” o.l. Tidligere (s. 139) skriver han at en dessuten at det finnes kortformer som ”halvtreds” ”firs” osv., og at disse formene brukes ”i den søndenfjeldske Norge og i Danmark”. Det siste stemmer også med det Knudsen (1856:166) sier, dvs. at disse formene brukes av ”De Danske, samt de fleste Norske søndenfjelds”.

Pronomenene deles inn i flere undergrupper på tradisjonelt vis. Noe av det en kan merke seg, er at Løkke ikke regner *den, det, de* som personlige pronomen, men utelukkende som demonstrative pronomen. Det er også verdt å merke seg at han fører opp *sin, sit, sine* som refleksivt possessivpronomen også når det viser tilbake til et flertallord. Her er det en forskjell mellom dansk og norsk, for i dansk heter det: *de gik deres vej* (dvs. med ikke-refleksivt pronomen), mens det i norsk heter *de gikk sin vei*. Litt underlig er den grunnnging Løkke gir, for han sier ikke at han fører opp den norske formen fordi den er norsk, men han viser til logikken og hevder at denne uttrykksmåten er mer korrekt (§ 258, anm. 2).

Om verbene sier Løkke bl.a. at ”Verbets Begreb kan nærmere bestemmes og afændres ved Form, Maade og Tid”. Med ”Form” menes her da aktiv og passiv, eller ”Handleform” og ”Lideform”. ”Maade” eller ”Modi” er indikativ og imperativ. Løkke nevner dessuten ”den ønskende Maade”, f.eks. i ”dit Rige komme”, som en levning av konjunktiv. Om ”Tid” skriver Løkke bl.a. at en kan tenke seg at noe foregår i ”een af de tre Hovedtider: Nutid (Præsens), Fortid (Præteritum) eller Fremtid (Futurum)”, men at vi i norsk bare har utviklet egne former for nåtid (som også kan brukes om framtid) og fortid.

I tillegg til disse bøyingskategoriene, som alle er relevante i dagens norsk, har Løkke også med tallbøyning, slik det var vanlig i den tids dansk-norske skriftspråk: *jeg er – vi ere; jeg gav – vi gave*. Tallbøyning ved verb forsvant i norsk mot slutten av 1800-tallet.

Kapitlet inneholder ellers en grundig oversikt over de mange bøyingsmønstrene, som faller under den sterke eller den svake konjugasjonen, som igjen deles inn i flere avdelinger, dvs. det vi i dag kaller bøyingsklasser. For svake verb er det ingen fast og klar nummerering i norske grammatikker, men for sterke verb har det dannet seg en enighet om hvilket nummer de ulike klassene skal ha. Men Løkkes nummerering er annerledes og svarer heller ikke til inndelingen i Munch & Unger (1847) eller i Aasen (1848).

2.5 Språket i grammatikken

Språket i grammatikken er i hovedsak dansk eller dansk-norsk slik det ble skrevet rundt midten av 1800-tallet. Diskusjonen om norsk språk i framtida var nok forlengst i gang, ikke minst ved Ivar Aasen og Knud Knudsen, som hadde lansert sine tanker om dette. I denne sammenheng er det Knudsen som er relevant, for han gikk fra 1840-tallet og framover inn for en gradvis fornorsking av dansken.

I Knudsens skrifter er det forslag om små endringer og om større endringer. De større endringene kom til å slå gjennom mot slutten av århundret og især gjennom reformene av 1907 og 1917. Men det var også forslag om mindre endringer, og noen av disse ble innført offisielt i norsk i en mindre rettskrivningsreform i 1862, og som er den første av sitt slag i Norge. Det dreier seg her om noen ortografiske endringer, og disse er allerede gjennomført her i Løkkes grammatikk. Det gjelder skrivemåter som *Filosofi* for *Philosophie*, *Logik* for *Logique*, *Kvist* for *Qvist* o.l. Det gjelder også dobbelskrivning av vokal og ”understøttende” e for å markere vokallengde, som i *Huus*, *reen*, *fiiin*, *staae*, *Soel* mfl., der Løkke i stedet skriver *Hus*, *ren*, *fin*, *staa*, *Sol* o.l. Han argumenterer også for slike skrivemåter i grammatikken (§ 42 f.), og det er også i samsvar med de nye norske rettskrivningsreglene fra 1862.

Ellers skriver Løkke tradisjonelt dansk-norsk, med bl.a.:

- store forbokstaver i substantiver: *Sprog*, *Mand*, *Oldnorsk*
- flertallsbøyning av verb:⁴ *Formerne ere tildels afslebne; de vare sammensatte; disse have oprindelig været selvstændige Ord*
- kongruensbøyning av partisipper: *Den er bleven almindelig; Diplomer (...) ere skrevne på rent Norsk*

Også setningsbygningen er nokså tradisjonell, preget av det vi gjerne kaller kansellistil. Det innebærer bl.a. mye underordning på setningsnivå (mange leddsetninger i forhold til antall helsetninger), tunge substantivfraser, gjerne med komplekse underledd før substantivet, mange partisippkonstruksjoner der en i dag helst vil bruke leddsetning osv. Et ikke spesielt outrert eksempel på denne stilen er dette (s. 8): *Den i Bøger nu almindelig brugelige Skrift er egentlig kun en Afændring af den latinske eller runde, fremkommen ved at kante de latinske Smaabogstaver, og forsyne de store med Snørkler.*

For moderne lesere virker også bruken av relativpronomen arkaisk, dels bruken av de sammensatte *hvori*, *hvormed* o.l.: *Stopning (det hvormed der stoppes)*, men også den hyppige bruken av *hvilken* i denne funksjonen: *hvilke endnu ere meget kjendelige* (1); *med hvilket det har Udtale tilfælles*, og især når pronomenet står attributivt: *hvilken Skrivemaade endnu er bibeholdt i Sv.* (28); *hvilken sidste Form er ældst i Sproget* (97); *hvilke sidste alle bøies svagt* (190).

2.6 Anmeldelser og ettermæle

Da Løkkes grammatikk kom ut, fikk den noe blandet mottakelse. Og oppfatningene varierte nok noe med hvor folk befant seg i den språkpolitiske debatten. Løkke fulgte stort sett P.A. Munch i hans språksyn, ikke bare i hans motstand mot Knudsens fornorskingslinje, men også i hans syn på den historiske metode i språkvitenskapen, og når P.A. Munch anmelder Løkkes grammatikk (Ill. Nyhedsblad 1855/4), får den da også bare lovord. Han sier bl.a. at det er ”et Verk af usædvanlig Fortjeneste og Betydning” (iflg. Knudsen 1923:124), og videre at Løkke

⁴ Når han ikke glemmer det, jf. rettinger.

lar folkespråket ”nyde den Ære som tilkommer det, medens han paa den anden Side ikke lader sig saaledes forblinde af patriotiske Hensyn, at han udleder vort Skriftsprog umiddelbart fra vort ældre norske Sprog”.

Folk på den andre sida i språkdebatten var ikke like rosende. En av dem var P.A.Clausen, som framhevet ortofonien, dvs. at skriftspråket mest mulig skulle avspeile talespråket. Han skriver i en anmeldelse i Christiania-Posten (1855/2552) at Løkke ikke har tilfredsstillende behandlet overgangen fra lydssystemet i norrønt til dagens skriftspråk. Og han mener også at Løkke burde ha framstilt ”de mest iøinefaldende Afvigelser mellem det danske og det norske Talesprog” (Knudsen 1923:125). Clausen mener også at Løkke burde ha flertallsendelsen –er ved mannlige personnavn på –ing, der Løkke foretekker –e.

Løkke svarer Clausen i samme avis med at endelsen på vokal har grunnlag i de norrøne akkusativformene på vokal (-a, -i), og at de var mer brukt. I et tilsvaer viser så Clausen til at –er er det vanlige i folkespråket. Men han gir også uttrykk for at han neppe vil bli enig med Løkke om betydningen av etymologi – ”dertil er han en altfor stor Eftersnakker af sin Lærer og Mester”.

Enkelte anmeldere har også jamført Løkkes grammatikk med Knudsens ”Haandbog”, som kom året etter. En av disse var Ole Vig, som i en anmeldelse 1856 hevder at Løkkes ”Formlære” ”er mer skikket til Skolebrug” enn Knudsens bok; den er ”lettere og klarere ordnet og altsaa grejere at skjønne, fordi den overhoved opstiller Læresætningerne og oplyser dem ved Exempler uden nogen omstændelig Udvikling, noget langt Ræsonnemang”. (Bleken 1956:34.)

Det er også hevdet at Knudsens grammatikk er en indirekte kommentar til Løkkes grammatikk. Den kommer, sier T. Knudsen (1923:126) ”som et svar fra den annen leir og bærer enda sterkere farve av å være et parts-innlegg; i disse to morsmåls-lærebøker er de sproglige idémotsetninger samlet. Var Løkkes fremstilling *historisk*, så er Knudsens *deskriptiv* og går direkte ut fra det *historisk givne*”.

I norsk grammatikkhistorie har Løkkes ”Modersmaalet” ikke fått noen framtreddende plass, men den er nevnt av flere.

Trygve Knudsens (1923:123) påpeker – som nevnt ovenfor - i sin bok om P.A. Munch den store betydning Munch hadde for Løkkes grammatikk. Han viser også til at Løkke i Fortale viser til P.A. Munchs arbeider, og Knudsen sier at den historiske oversikt i innledningen er ”en sammenstilling av Munch-ske teser”.

Bleken (1956:33) sier generelt bl.a. at ”Aasen og Løkke (1855) [står] sammen overfor Knudsen i den forstand at begge hva metode og synspunkt angår befinner seg i sprogvidenskapens hovedstrøm”. Videre mener Bleken at de mer filosofiske grammatikker på 1840- og 50-tallet viker for de historisk orienterte, og at Løkke tilhører den nye type.

Bjørkvold & Hertzberg (1976:43) har i sin studie av norske skolegrammatikker vist at den historisk-komparative metode ikke var reflektert i norske skolegrammatikker på 1800-tallet i det hele tatt, med unntak av Løkkes grammatikk fra 1855.

Fossestøl (1987:47) sier generelt om Løkke 1855 at den ”bygger på den historiske språkvitenskapen, og er så detaljert at den neppe kunne egne seg til skolebruk. Den ble da heller ikke mye brukt i skolen.”

Hovdhaugen mfl. (2000:208) skriver om Løkkes grammatikk at det er en ”true historical grammar” med en omfattende fonologi, som også dekker morfofonologi, og en morfologi som består av to deler, orddanning og bøyning.

[Kommentarer og rettelser til teksten i boka er ikke tatt med her.]

Bibliografi

- DBL* = *Dansk biografisk Lexicon*. Kjøbenhavn: Gyldendalske Boghandels Forlag. 1887-1905.
Nettutgave: <http://runeberg.org/dbl/>.
- NBL1* = *Norsk biografisk leksikon* 1-19. Oslo: Aschehoug. 1923-1983.
- NBL2* = *Norsk biografisk leksikon* 1-10. Oslo: Kunnskapsforlaget. 1999-2005.
- NRO* = *Norsk riksmålsordbok* I-IV. Oslo: Aschehoug/Kunnskapsforlaget. 1937-1995.
- ODS* = *Ordbog over det danske Sprog* 1-28. København: XX 1918-54. Nettutgave:
<http://ordnet.dk/ods/>.
- Arntzen, Jon Gunnar, 2003: Omtale i *NBL2*, bd. 6. Oslo: Kunnskapsforlaget.
- Bjørkvold, Eva & Frøydis Hertzberg, 1976: *Norsk skolegrammatikk. Tradisjon og nytenkning*. Hovedoppgave. Institutt for nordisk språk og litteratur, Universitetet i Oslo.
- Bleken, Brynjulv, 1956: *Studier i Knud Knudsens grammatiske arbeider*. Oslo: Aschehoug.
- Bondevik, Jarle, 1986: Jacob Grimm og dei tre norske grammatikarane P.A. Munch, Ivar Aasen og Jakob Løkke. Universitetet i Bergen: *Eigenproduksjon* nr. 27.
- Brekke, Knud, 1881: *Bidrag til dansk-norskens lydlære*. Kristiania: Aars og Voss's skole. (Også i Jahr, Ernst Håkon & Ove Lorentz (red.), 1981: *Fonologi/Phonology*. Oslo: Novus.)
- Fossestøl, Bernt, 1987: *Norske grammatikker på 1800-tallet*. Oslo-studier i språkvitenskap III. Oslo: Novus
- Hovdhaugen, Even mfl., 2000: *The History of Linguistics in the Nordic Countries*. Helsingfors: Societas Scientiarum Fennica.
- Jahr, Ernst Håkon & Ove Lorentz, 1983: Innleiing. I: Jahr, Ernst Håkon & Ove Lorentz (red.), 1983: *Prosodi/Prosody*. Oslo: Novus.
- Johnsen, Egil Børre 2006: *Unorsk og norsk. Knud Knudsen. En beretning om bokmålets far*. Tvedestrand: Bokbyen forlag.
- Knudsen, Knud, 2002 [1856]: *Haandbog i dansk-norsk Sproglære*. Utg. ved Finn-Erik Vinje. Oslo: Det Norske Samlaget.
- Knudsen, Trygve, 1923: *P. A. Munch og samtidens norske sprogstrev*. Kristiania: Gyldendalske bokhandel.
- Munch, P.A. & C.R. Unger 1847: *Det oldnorske Sprogs eller Norrønasprogets Grammatikk*. Christiania: Johan Dahl.
- Seip, D.A., 1938: Omtale i *NBL1*, bd. 8. Oslo: Aschehoug.
- Spurkland, Terje, 1978: *Nordisk omlyd og språkvitenskap*. Magistergradsavhandling, Universitetet i Oslo.
- Aasen, Ivar, 1965 [1864]: *Norsk Grammatik*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Aasen, Ivar, 1996 [1848]: *Det norske Folkesprogs Grammatik*. Utg. ved Terje Aarset. Volda: Høgskulen i Volda.